

ЛЕКЦІЯ № 3

СОЦІАЛЬНА ДУМКА. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

(2 години)

ПИТАННЯ:

1. Протосоціологія: виникнення і розвиток соціального знання. Уявлення про суспільство в історії людства.
2. Виникнення і розвиток соціологічної науки: класична соціологія кінця XIX – початку XX сторіччя.
3. Соціологічні погляди О. Конта – засновника класичної соціології.

СПИСОК ВИКОРИСТАННИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зборовский Г. Е. Общая социология: Курс лекций: 2-е изд., доп. — Екатеринбург, 1999.
2. Ионин Л. Г. Социология культуры: Учеб. пособ.: Изд. 3-е, доп. — М.: Логос, 2000.
3. История социологии в Западной Европе и США. — М.: Норма-Инфра, 1999.
4. Кон И. С. Социология личности. — М.: Политиздат, 1967.
5. Кравченко А. И. Социология: Учеб. для вузов. — М.: Логос, Екатеринбург: Деловая книга, 2000.
6. Павличенко П. П., Литвиненко Д. А. Соціологія: Навч. посібник. — К.: Лібра, 2000.
7. Социология: Классические и современные парадигмы: Хрестоматия. — М.: АНКИЛ, 1998.
8. Социология личности. — Вильнюс, 1989.
9. Якуба О. О. Соціологія. Навч. посібник для студ. — Харків: Константа, 1996.

1. Протосоціологія: виникнення і розвиток соціального знання. Уявлення про суспільство в історії людства.

Звісно, предметна сфера будь-якої галузі знань, а отже, і соціології, з часом (з появою нових пізнавальних можливостей і зростанням практичних потреб) зазнає певних змін. Кращому розумінню предметної сутності соціології сприятиме розгляд історії її становлення і розвитку. З високим професіоналізмом цей процес досліджено відомими вітчизняними соціологами **М. Захарченко** та **О. Погорілим**.

Соціологія як окрема наукова галузь виникла в середині XIX ст. - коли О. Конт, спираючись на ідеї Сен-Сімона, висунув проект створення нової науки про суспільство, котра має ґрунтуватися не на спекулятивних принципах, а на спостереженнях та аналізі реальних фактів. З часів О. Конта бере початок так звана академічна, або офіційна, соціологія як самостійна наука.

Це не означає, що до О. Конта не було жодних теоретичних міркувань про суспільство, але вони не завжди відповідали критеріям науковості в сьогоднішньому розумінні, оскільки мали форму окремих поглядів, ідей, гіпотез. Однак вони становлять невід'ємну частину людського суспільного життя, людської культури, історії соціологічної думки. Цю частину знань називають **протосоціологією**.

На стадіях раннього класового суспільства міф і епос були основними формами відображення соціальної дійсності. **Міф** - це найдавніша форма фантастичного пояснення суті природи і людини, в якому явища дійсності постають у вигляді чуттєво-образних уявлень. У міфі переважали фантастичні знання, а людина посідала місце статиста.

З розвитком суспільства виникає нова форма соціального знання - епос, в якому на перший план виходить людина. Вона не хоче покійно приймати свою долю, а бореться і може приносити себе в жертву заради інших людей. **Епос** - це оповідання про минуле, що відтворює

картину народного життя, його ідеали, моральні норми, прагнення. В епосі суспільні відносини описуються такими, якими вони були насправді, а не віддзеркалюються у перевернутому вигляді, як у міфі, де вигадка і фантазія істотно спотворювали реальне життя людини.

Міф і епос - це позанаукові форми відображення дійсності. Соціально-історичний прогрес породжує нові форми її пізнання та відтворення у свідомості людей.

З'являються перші елементи наукового знання. Це стає можливим у зв'язку з розвитком суспільного поділу праці. Особливо велике значення для виникнення науки мало відокремлення розумової праці від фізичної, коли виділяється категорія людей, які професійно займаються духовною діяльністю. Соціальні теорії спробували створити вже Демокріт, Платон, Арістотель. Є чимало матеріалів, що свідчать про їх намагання пояснити сутність соціальних явищ, процесів і окремих фактів. Ці теорії нині здаються наївними, але за критеріями свого часу багато з них уважалися найрадикальнішими.

Задовго до появи соціології як науки використовувалися такі методи збирання інформації, як спостереження, опитування тощо. Слабкою стороною науки аж до XIX ст. був її споглядально-констатуючий характер. Віками наука обмежувалася фіксацією подій, фактів у просторі й часі та не заглиблювалася в механізми суспільного розвитку.

Давньогрецький філософ-матеріаліст **Демокріт** (460-370 рр. до н. е.) виокремлював два види пізнання. До першого належать зір, слух, нюх, дотик. До другого - те, що недоступне органам чуттів, те, що людина осягає за допомогою мислення, коли пізнавальним «органом» стає дослідження (що є істинним пізнанням).

Головним здобутком Демокріта в соціально-пізнавальному плані є розробка концепції походження і розвитку людини через еволюцію матерії. Він чітко уявляв собі людину як політичну істоту, котра заради досягнення загального блага має підкорятися суспільним законам. При цьому філософ наголошував, що *порядність вимагає підкорення закону, владі й тим, хто має розумову перевагу, бо від природи керувати властиво ліпшому, і морально тяжко бути під владою гіршого. Кожна людина має набиратися мудрості, бо вона не так дається природою, як сумлінним навчанням.*

Демокріт учив, що *суспільство виникає в лоні природи*. Людина наслідує природу - у павуків навчилася ткати, у ластівок - будувати, у співочих птахів - співати. В основі всього цього була *потреба*, яку Демокріт називав *учителькою життя*. Люди розвиваються саме завдяки прагненню задовольнити свої потреби.

Демокріт вивчав значення поділу праці для розвитку суспільства і наукового знання, виробничу діяльність та деякі інші явища. Його твори не збереглися, окрім деяких фрагментів, цитованих іншими вченими. Проте й у цих фрагментах зустрічається багато надзвичайно цікавих думок стосовно сутності й механізму пізнання суспільства, окремих соціальних явищ і процесів.

Геракліт (520-460 рр. до н. е.) залежно від співвідношення в людях здорового глузду та потреб поділяв їх на дві групи. Перша група - це люди, у поведінці яких розум панує над потребами. Вони керуються насамперед здоровим глуздом і, якщо це необхідно, здатні відмовитися від нерозумних потреб. Натомість рабами своїх потреб є представники другої групи.

Видатний давньогрецький філософ **Платон** (427-347 рр. до н. е.) - представник ідеалізму - висунув завершену систему політичного устрою суспільства, яку обґрунтував у творах «Політик», «Держава», «Законои». Він уважав, що кожній людині притаманні: *розум, афекти і пристрасті*, але їх співвідношення в кожній людині різні. *Перемога розуму над пристрастями досягається здебільшого навчанням і вихованням. А коли людина сама не може побороти власні пристрасті, то стають необхідними держава та закони.* На основі дії законів держава має забезпечити умови задоволення первинних потреб громадян, наділити їх матеріальними благами, організувати виховання та розвиток душі й тіла, згуртувати людей і захищати їх своїми засобами. *Головне зло суспільства - людський егоїзм, що породжується комерціалізацією людських відносин.*

Проаналізувавши всі існуючі форми держави, Платон визнав їх недосконалими і запропонував свою модель ідеальної держави, яка, на його думку, здатна, дотримуючися справедливості, позбавити суспільство суперечностей між індивідом і державою.

У побудові ідеального типу держави Платон виходив з *учення про душу та етику*. Згідно з домінантами індивідуальної душі (розумна, афективна, прагнуча) Платон виділяє в етиці три *чесноти* - *мудрість, мужність, самовладання* (поміркованість, здатність контролювати свої пристрасті), а за інтегративний вираз цих якостей визнає *доброчесність*, що їх урівноважує.

Ідеальна держава має узгодити особисту доброчесність із суспільною справедливістю. А це можливо, на думку Платона, якщо соціальна структура суспільства відповідає типам душ.

У структурі суспільства, розробленій Платоном, найвищий щабель відведено тій групі людей, у діях яких домінує розум, розсудливість, хто здатний споглядати істину, керувати на принципах справедливості й доброчесності. Очолювати державу мають філософи-правителі. Царі повинні філософствувати, а філософи - царювати.

Другий щабель платонівської ієрархії мають посідати воїни-охоронці, душам яких притаманні афективність, мужність, запал.

Представниками третього щабля є ті, хто займаються виробництвом і розподілом матеріальних благ (ремісники та землероби). Ці люди повинні забезпечувати потреби суспільства і жити в послуху і покорі.

Кожна з цих груп виконує свої функції, займається тим видом діяльності, котрий задовольняє відповідну домінанту, і не мусить втручатися у функції інших.

Платон першим установив закон «гармонічного розмаїття праці», згідно з яким *розмаїттю потреб людей відповідає різна схильність до праці і розмаїття видів праці*. Саме безліч потреб є головним імпульсом соціального розвитку, причиною урізноманітнення форм соціальних взаємодій і відносин. Потреби людей зумовили, на думку Платона, появу міст-полісів.

За Платоном, спеціалізація праці є необхідною умовою поліпшення якості продукту праці, і що довше працівник спеціалізується на своєму ремеслі, то кращими будуть його успіхи. Тому Платон уважав доцільним пожиттєве закріплення працівника за певною професією.

Учення Платона логічно викладене, аргументоване, але першоосновою його є позаісторична абстрактна ідея, а не соціальні реалії, аналіз конкретних процесів і явищ людського життя.

Значно досконалішим є учення **Арістотеля** (384-322 рр. до н. е.) - геніального учня Платона, найвидатнішого давньогрецького вченого, усебічно освіченої людини з видатними інтелектуальними здібностями, вихователя Олександра Македонського.

Сенс життя людини, за Арістотелем, полягає в *досягненні вищого блага через діяльність*. Не самі якості людини роблять її ліпшою; це досягається через розумні дії, що в них ці якості розкриваються.

Арістотель розглядав верству рабів у різних системах; він зазначав, що в системі виробництва матеріальних благ раб - це знаряддя, у системі міжлюдських стосунків - це людина.

Арістотель започаткував знання про соціальне управління та його завдання, про спосіб життя. Підкреслюючи, що *спосіб життя* значною мірою залежить від того, що людина розуміє під благом, Арістотель виокремлює такі його види: *брутальний, державний і споглядальний*.

Арістотель вивчав проблеми дозвілля і вільного часу, розглядаючи їх як невід'ємну складову життя людини. Дозвілля, на думку Арістотеля, - це не просто вільний час, а час, заповнений різноманітними заняттями - філософським умоспогляданням, іграми та вправами, забавами, мистецтвом, музикою, бесідами та спілкуваннями, тобто тим, що породжує відчуття приємності та задоволення. Проте така організація дозвілля потребує коштів, а тому багатство сприяє змістовному дозвіллю. Але в будь-якому дозвіллі важлива поміркованість. *Нерозумне використання вільного часу ганьбить людину*. Обсяг і якість дозвілля залежать від форми державного устрою.

Арістотель, як і Платон, аналізуючи форми держави, «правильними» вважав монархічну та аристократичну олігархію, демократію й тиранію.

Розглядаючи цінності, Арістотель людське життя характеризує як вищу цінність, а добродесність розміщує на найвищому щаблі шкали цінностей. *Цікаво, що цінність, авторитет державних діячів філософ визначає за їхніми інтелектуальними та фізичними здібностями.*

Арістотель також досліджував конституційний лад грецьких держав. Вищою формою суспільного життя, за Арістотелем, є поліс (місто-держава), оскільки в ньому права та обов'язки громадян юридично оформлені й підпорядковані спільному інтересу, а сама людина є «істотою політичною», тобто такою, яка не може існувати поза полісом, поза межами суспільства.

Іншою невід'ємною властивістю суспільства Арістотель уважав соціальну нерівність. Він класифікував громадян полісу за майновим станом на клас «надто заможних», клас «українужденних» та проміжний, або «серединний» клас. У кількісній перевазі останнього філософ убачав гарантію суспільної рівноваги та злагоди. Ця ідея Арістотеля актуалізувалася в новітні часи.

Він уважав, що кожна людина не ізольована від інших людей, а зв'язана та взаємодіє з ними, веде суспільний спосіб життя, що й породжує в особі спільні з іншими людьми думки та почуття.

Великого значення Арістотель надавав спілкуванню, через яке люди тільки й можуть здійснювати спільну діяльність. Спілкування з іншими допомагає людині стати «суспільною істотою», тобто набути тих якостей, які споріднюють людей. Водночас через спілкування формуються національні, професійні та інші особливості.

Сократ (470-399 р. до н. е.), досліджуючи процес спілкування, особливого значення надавав *мовленню*. У цьому його переконав власний досвід, адже філософ брав участь в обговоренні найрізноманітніших проблем політики, етики, виховання з будь-ким і будь-де. Його спілкування з людьми було активним, причому вчений *не передавав знання в готовій формі, а лише допомагав співрозмовникові самотужки дійти істини*. Майстерність Сократа вести дискусію полягала не в тім, що він завжди знав відповідь на запитання, а в тім, що філософ завжди міг переконати опонента, що той відповіді також не знає. Красномовності, уміння переконувати вчила індійська філософсько-релігійна школа йоги (близько V ст. до н. е.).

Багато цінних міркувань про особистість, вплив на неї з метою виховання, а також про самовплив у процесі самовиховання було висловлено стародавніми китайськими мислителями.

Так, **Конфуцій** (551-479 рр. до н. е.) стверджував, що людина за своєю природою добродесна; її псують, прищеплюючи негативні якості, зовнішні обставини. Ґрунтуючись на цих міркуваннях, він висноував, що необхідно навчати людей внутрішньо самовдосконалюватися.

Сюнь-Цзі (298-238 рр. до н. е.) обстоював протилежну думку - людина від природи недобра, а позитивних якостей вона набуває завдяки вихованню.

У середньовіччі нічого не з'явилося принципово нового для соціологічного розуміння суспільства. **Аврелій Августин**, прозваний **Блаженним** (354-430), вивчав людство як Боже створіння. Бог наділив людину душею і тілом, які спочатку перебували в гармонії. Але внаслідок первородного гріха тіло вийшло з покори і перетворило душу на свою служницю. Людина догоджає своєму тілу, забуваючи про ліпшу свою частину - душу. Августин розрізняє два види любові - чуттєву (від тілесного людини) і духовну (від душі). Перша віддаляє людину від Бога, а друга - наближає до нього. Вивчаючи трудову діяльність людини, філософ однаково високо цінував розумову і фізичну працю.

Значний внесок у пізнання людини і суспільства зробили представники середньовічного ренесансного гуманізму - **А. Данте** (1265-1321) і **Ф. Петрарка** (1304-1374). **Гуманізм** - система поглядів, яка визнає цінність людини як особистості, її права, проголошує принципи рівності, свободи, справедливості як норми взаємовідносин між людьми.

Соціалісти-утопісти - англієць **Томас Мор** (1478-1535) та італієць **Томмазо Кампанелла** (1568-1639) - обстоювали ідеї соціальної рівності, братерства, взаємодопомоги, які, на їхню думку, можливі лише за умов суспільної власності.

Новій верстві заможних було потрібне обґрунтування ідеології державності для захисту власних інтересів. Це політичне замовлення в XVI ст. виконували видатні європейські вчені. Італієць **Нікколо Макіавеллі** (1469-1527), стверджуючи, що суспільство розвивається не за волею Бога, а за природними принципами, уважав матеріальний інтерес, спрямований на примноження власності, основним (люди швидше вибачать комусь смерть батька, ніж утрату майна). Власний інтерес людини переважає над її турботами про честь і гідність, а тому політик має поєднувати в собі риси «лева» і «лисиці». Такі ідеї об'єдналися в понятті «макіавеллізм», що доводить право володарів застосовувати будь-які засоби для досягнення поставленої мети. Англієць **Френсіс Бекон** (1561-1626) вважає, що людей об'єднує справедливість, яка полягає в тім, щоб не робити іншому того, чого не бажаєш собі. Для захисту від несправедливості потрібні закони. Проте коли закон починає загрожувати інтересам більш сильної групи людей, ніж та, інтереси якої він охороняє, то перша група скасовує цей закон (що трапляється дуже часто).

Вивчаючи соціальну природу людини, французький юрист, соціолог **Ж. Боден** (1530-1596) визначальним чинником уважав географічне середовище (клімат, рельєф), яке, на його думку, зумовлює особливості життя людей, їхні інтелектуальні здібності.

Жителі півночі - фізично міцні, але не дуже розумні; жителі півдня - фізично слабкі, відлюдні, скупі, а жителі помірної зони (Греція, Італія, Франція, Німеччина) поєднують і силу, і розум.

XVII-XVIII ст. характеризуються руйнуванням середньовічної системи цінностей та світосприйняття, ширшим «вторгненням» у науку натуралістичних ідей, пошуком справжньої «природи людини».

Томас Гоббс (1588-1679) - англійський філософ-матеріаліст у своїй праці «Левіафан» (біблійське чудовисько) прагне перетворити вчення про право і державу на таку саму точну науку, як геометрія, яка, за Гоббсом, є матір'ю всіх природничих наук. Геометричне вчення на відміну від учення про право і справедливість не є предметом суперечок, бо не зачіпає інтересів людей, особливо тих, хто має владу. Коли б було інакше, то всі книжки з геометрії було б спалено. На думку Т. Гоббса, природний стан людини проявляється в її пристрастях. Їй притаманні суперництво (прагнення наживи), підозрілість (прагнення безпеки), користолюбство, марнославство (любов до слави). Саме *пристрасті роблять людей ворогами*: «людина людині - вовк». Тому там, де немає влади (у природному стані), яка тримає людей у страху, вони перебувають у стані війни один з одним («війна всіх проти всіх»).

Свобода - це право робити все те, що не заборонено законом. Проте люди повинні виконувати закони та укладені угоди, бо в них немає права на все. Закони мають на меті не втримувати людей від небажаних дій, а спрямовувати їх у правильному руслі. Т. Гоббс закони порівнює з огорожею край дороги, а тому, на його думку, зайві закони - шкідливі.

Голландський філософ-матеріаліст **Бенедикт Спіноза** (1632-1677) уважав, що необхідність у державі та законах зумовлена суперечностями між пристрастями (егоїзм, користолюбство, ненажерливість) і розумом. *Людина тільки тоді вільна й могутня, коли керується розумом.* Але більшість людей діє під впливом негативних пристрастей, які штовхають їх на негативні вчинки. Це й зумовлює необхідність існування права та держави. Саме Спіноза вперше висловив думку про те, що *свобода - це пізнана, усвідомлена необхідність*.

Англієць **Джон Локк** (1632-1704) у своїй науковій праці «Два трактати про правління» обґрунтовує ідею прав і свобод людини, вважаючи будь-яку владу *продуктом взаємного договору між людиною і суспільством.* Коли влада не захищає права людей або надає комусь більше прав, ніж іншим, суспільство може скасувати цей договір.

Отже, згадані філософи XVII ст. на відміну від Арістотеля та інших античних мислителів, виводили «суспільність» людини не з її суспільної природи і «вродженої»

схильності до спілкування, а навпаки - з її одвічних асоціальних властивостей: прагнення абсолютної свободи й уседозволеності, егоїзму, ворожості й агресивності (звідси - «війна всіх проти всіх», «людина людині - вовк»). Щоб запобігти взаємному винищенню, люди повинні дотримуватися «суспільного договору», тобто відмовитися від частки своєї свободи чи прав на користь держави як виразника спільних інтересів.

Іншого погляду на причини виникнення суспільства дотримувався відомий шотландець **Адам Сміт** (1723-1790), який виводив *суспільну взаємозалежність людей з поділу праці та необхідності обміну її результатами*.

У XVIII ст. у Франції з'являється низка теорій, які обґрунтовують необхідність формування суспільства на засадах справедливості, рівності, соціалістичних ідей. Зокрема **Поль Гольбах** (1723-1789) обґрунтовує цікаву думку, що *основні природні права людини - свобода, власність, безпека, а шлях до звільнення людей - освіта*. А **Клод Гельвецій** (1715-1771) у своїх працях «Про розум», «Про людину» викладає ідеї про гармонійне поєднання особистих і суспільних інтересів, про вирішальну роль оточення у формуванні особистості людини. *Люди не народжуються такими, якими вони є, а стають під впливом зовнішніх чинників*. Головним, на чому має будуватися суспільна система, за Гельвецієм, є визнання природної рівності людських розумових здібностей, природної доброти людини, всемогутності виховання, взаємозалежності успіхів розуму та успіхів суспільної діяльності.

2. Виникнення і розвиток соціологічної науки: класична соціологія кінця XIX — початку XX сторіччя.

Простежуючи далі розвиток соціологічної думки, спробуємо відповісти насамперед на запитання: *що сприяло виокремленню соціології в самостійну науку?*

У соціально-економічному плані - це передусім *розвиток капіталізму* в першій третині XIX ст., який поставив проблеми суспільних відносин у центр соціального знання. Соціологія як наука про суспільство мала пояснити соціальну природу капіталізму і всього, що з ним пов'язано.

Водночас витоки соціології слід шукати не тільки в розвитку капіталізму, у його потребі мати об'єктивне наукове знання про власні соціальні процеси. Коріння соціології мають і загальноцивілізаційну природу. Саме в ті часи спостерігався *загальний соціальний прогрес*. Появу соціології можна розглядати як відгук на це явище. Вивчення загального соціального прогресу, безумовно, потребувало окремої науки. Тому не випадково вже в перших соціологічних конструкціях цьому приділялась неабияка увага. Отже, не слід переоцінювати соціально-класові аспекти появи соціології (як це робили вітчизняні вчені ще донедавна).

Соціальне мислення, розвиток якого покликав до життя соціологічну науку, мало принаймні дві чітко окреслені орієнтації - *консервативну й ліберальну*. Згідно з першою суспільство складається з відносин та інститутів, але не з індивідів. Конкретній людині відводилась незначна роль. Отже, суспільство стояло над людиною.

Ліберальна орієнтація виходила з іншого уявлення про співвідносини людини й суспільства. Хоча вона також розглядала суспільство як механічний організм, що складається з окремих частин, та все ж визнавала значну роль людини в ньому.

Обидві орієнтації відіграли певну роль у появі та дальшому розвитку соціології, оскільки питання про відносини суспільства й людини є одним із центральних у цій науці. На розвиток соціології вплинуло також учення марксистів, зокрема їхні погляди на соціальну нерівність і класові відмінності, суспільні суперечності, класову боротьбу.

Суттєве значення для виникнення соціології мали *поява емпіричних досліджень*, зв'язаних із соціальною статистикою, а також досягнення природознавства, які могли бути використані для пояснення соціальних процесів і явищ.

Проте головна причина розвитку соціології полягала в тому, що *соціальні відносини* наприкінці першої половини XIX ст. настільки *ускладнилися*, що філософські науки не могли

розв'язувати проблеми традиційними методами. Для осмислення нових соціальних процесів необхідна була і нова наука - соціологія.

У розвитку офіційної соціології вирізняють чотири етапи.

Перший етап розпочинається з появи розробленої О. Контом програми перебудови наук про суспільство на «позитивних», емпірично обґрунтованих засадах і триває приблизно до кінця XIX ст. Він характеризується інтенсивним розвитком емпіричних соціологічних досліджень, однак, між ними і соціологічною теорією поки що немає системного зв'язку. У методології переважає позитивізм, під впливом якого формуються такі напрямки соціологічного знання, як натуралізм, еволюціонізм, органіцизм, соціал-дарвінізм тощо. У цей період формується і набуває поширення марксистська теорія.

Другий етап становлення офіційної соціології розпочинається з кінця XIX ст. і триває до кінця 20-х рр. XX ст. На цьому етапі відбувається гостра криза натуралістичної соціології і настає різкий перелом у розвитку соціологічної теорії. Увагу соціологів привертають соціальні дії і взаємодії, розробляються методи «розуміючої соціології», концепції соціології особистості, налагоджується системний зв'язок між теорією і соціологічними дослідженнями (зокрема в науковій діяльності класиків соціології М. Вебера та Е. Дюркгейма), відбувається інституалізація соціології як академічної дисципліни. Її включають до навчальних планів університетів, створюють перші кафедри і факультети, професійні асоціації соціологів тощо.

Третій етап розвитку соціології, що охоплює період з кінця 20-х до 70-х рр. XX ст., характеризується формуванням основних її сучасних теорій, галузевою диференціацією, дальшим удосконаленням методів дослідження.

Четвертий етап розпочинається з 80-х років. Його зміст зв'язаний з новітньою соціологією, розв'язанням проблем сучасності.

На початковому етапі в XIX ст. соціологія розвивалася під впливом позитивізму й натуралізму.

Програмні методологічні та світоглядні настанови позитивізму було сформульовано **А. Сен-Сімоном (1760-1825)**, а основні концепції розроблено в працях О. Конта і Г. Спенсера. Працюючи сім років особистим секретарем у А. Сен-Сімона, О. Конт запозичив у нього багато ідей. Так, у книзі «Нарис науки про людину» А. Сен-Сімон писав, що вчення про людину до того часу було здогадним, тому його слід вивести на рівень науки, надавши йому позитивного характеру, обґрунтувавши його спостереженнями і застосувавши до нього методи пізнання, якими користуються інші галузі науки.

3. Соціологічні погляди О. Конта – засновника класичної соціології.

Саме ідеї позитивізму розвивав **О. Конт (1798-1857)**. Головним спрямуванням позитивізму була відмова від умоглядних, абстрактних міркувань, створення «позитивної» соціальної теорії про людину і суспільство, яка мала стати так само доказовою і загальнозначущою, як і природничо-наукові теорії. У дослідженнях, на думку позитивістів, потрібно використовувати *спостереження, порівняльно-історичний, математичні методи та експеримент*.

Позитивістське соціологічне спрямування не визнавало ні ідеалізму, ні матеріалізму, а виходило з тези, що все справжнє позитивне знання можна отримати лише як результат дослідження окремих спеціальних наук чи їх синтетичного об'єднання, і що сама лише філософія не може претендувати на вичерпне дослідження реальності.

О. Конт, використовуючи термін «позитивізм», дотримувався думки, що наука не пояснює, а лише описує явище, відповідаючи не на запитання «чому?», а на запитання «як?», а тому всі її претензії на розкриття причин та суті явищ, що відбуваються, є цілком безпідставними.

Позитивне знання - це знання, засноване не на умоглядності, а на спостереженнях та експериментах, на доказовості. Воно характеризується намаганням виходити з позитивного, тобто фактичного, усталеного, безсумнівного. Позитивізм орієнтувався на емпіричне обґрунтування теорій, які б мали таку саму доказовість, як і природничо-наукові; на факти і

з'ясування того, *як саме*, а не *чому саме* відбуваються ті чи ті події та процеси. Оця відмова позитивізму давати причинні (каузальні) пояснення була його найслабшою ланкою і зазнала згодом найбільшої критики.

Конт уважав, що суспільствознавство має ґрунтуватися на фактах, досліджуючи соціальні явища емпірично й аналітично, як це робить природознавство. Завдяки цьому воно зможе відійти від абстрактних структур і стати «позитивним», тобто здатним позитивно вирішувати суспільні проблеми. Постійно порівнюючи науку про суспільство з природознавством, Конт спочатку називав її *соціальною фізикою*, а лише згодом запропонував термін «соціологія».

За аналогією з фізикою О. Конт у соціології розрізняв **соціальну статичку**, або теорію соціального порядку, і **соціальну динаміку**, що досліджує сутність соціального прогресу, основні етапи соціального й культурного розвитку суспільства, вирішальним чинником якого є інтелектуальний розвиток людства. Соціальна статика вивчає суспільство в стані цілісності та рівноваги його елементів; умови існування й закони функціонування суспільної системи. Соціальна динаміка досліджує суспільство в процесі переходу від одного стану до іншого, закони розвитку і зміни соціальних систем.

Ідея «соціальної фізики» сягає XVII ст. Наприкінці XVIII - на початку XIX ст. її активно пропагував А. Сен-Сімон. Проте до О. Конта ніхто не зміг розвинути цю ідею з такою повнотою, системністю та аргументованістю. «Соціальна фізика», чи «соціологія», за О. Контом, не передбачала зведення соціальних фактів до фізичних. Специфіку соціального враховано О. Контом у межах «позитивного синтезу» - своєї енциклопедії наукового знання, заснованої на ретельно розробленій *класифікації наук*, що зберегла певне значення і до нашого часу. Класифікація наук, за О. Контом, - це поділ наук відповідно до їх предмета і методів на «абстрактні» (що вивчають закони певних явищ і процесів) і «конкретні» (що застосовують ці закони до конкретних сфер). Уся система наук, за О. Контом, являє собою ієрархію, що відбиває в логічній формі історичний процес розвитку знання від простого до складного, від нижчого до вищого, від загального до конкретного. Кожна наступна сходинка в розвитку знання - наука більш високого порядку - сприймає попередню як необхідну передумову, якої, однак, недостатньо для з'ясування (пояснення) специфічного змісту науки вищого рангу. Застосувавши цей принцип, О. Конт вибудував такий ієрархічний ряд наук: *математика*®*астрономія*®*фізика*®*хімія*®*біологія*®*соціологія*.

Соціологія ґрунтується на законах біології і без їх застосування не може існувати, але має, як стверджував О. Конт, певні особливості, які зумовлюються взаємодіями індивідів. Ці взаємодії, на його думку, особливо ускладнюються внаслідок впливу одного покоління на інше, попереднього на наступне. Такий підхід був на той час новаторським, так само, як і вимога до соціології вивчати закони соціальних явищ, обґрунтовувати ймовірність своїх висновків фактами в їхньому взаємозв'язку.

Отже, специфіка соціологічного підходу О. Конта до вивчення суспільного життя полягала в тім, що він був прихильником теоретичного дослідження законів соціальних явищ за допомогою загальнонаукових методів, а не філософських спекуляцій.

Досліджуючи характерні особливості суспільства, процес розвитку людського інтелекту, О. Конт першим зробив спробу сформулювати основні закони його функціонування і розвитку. О. Конт уважав, що соціальні зміни в суспільстві зумовлені багатьма чинниками, але визначальним серед них є розум, інтелектуальна еволюція. І саме вивчення розвитку людського інтелекту (розуму) є фундаментом для дослідження соціального розвитку загалом. Зважаючи на це, О. Конт підкреслював, що інтелектуальний розвиток індивіда і суспільства має три стадії. **Закон трьох стадій прогресу людського інтелекту**, за Контом, є *основним соціальним законом, за яким розвивається суспільство і який здатний перетворити донаукові знання про суспільство чи людину в наукові*. Згідно з цим законом усі знання у своєму формуванні проходять такі стадії:

- *теологічну (до 1300 р.)*, коли знання виникають спонтанно і не мають доказів, неподільне панування релігійної свідомості;

- *метафізичну (1300-1800 pp.)*, коли переважають абстракції чи умоглядні сутності, що беруться за реальність, і традиційні вірування замінюються «негативною» філософією;
- *позитивну (з XIX ст.)*, яка базується на точній оцінці соціальної дійсності, історичної реальності, а інтеграція і раціональна організація суспільства відбувається під впливом «позитивної» філософії.

На думку Конта, від загального рівня людського знання залежить стан техніки, ремесел, промисловості тощо, а зміни людського інтелекту є основою змін соціальної організації суспільства. Отже, контівський закон *трьох стадій розвитку людського інтелекту є теорією загального соціального розвитку*.

Другий закон, що його сформулював О. Конт, - це **закон поділу і кооперації праці**, завдяки дії якого утворюються різні соціально-професійні групи, урізноманітнюється суспільство, підвищується життєвий рівень населення. Проте саме поділ праці призводить до однобічної професіоналізації, що спотворює особистість, до конкуренції та експлуатації, до руйнації таких підвалин суспільства, як солідарність і злагода. Поділ і кооперація праці сприяють розвитку лише професійної солідарності, об'єднанню соціальних почуттів представників одної професії і формуванню ворожого ставлення до інших професій, появи корпорацій і корпоративної егоїстичної моралі, утворенню класів і соціальному структуруванню суспільства.

У структурі суспільства О. Конт виокремив чотири класи:

- *перший* - представники наукового, філософського, естетичного видів діяльності. Цей клас посідає вищий щабель у соціальній структурі суспільства;
- *другий* - представники виробництва і торгово-фінансової сфери (банкіри, торговці і підприємці);
- *третій* - землероби;
- *четвертий* - ремісники.

Відносини між класами, за О. Контом, розвиваються саме на основі поділу праці і кооперації їх діяльності. Становище, яке займають капіталісти, на думку О. Конта, утворюється не внаслідок зловживань силою та багатством, а внаслідок загального характеру їх функцій у суспільстві. Діяльність і відповідальність виконавців менш значущі й вужчі ніж у роботодавців. Тому витокami існуючої підлеглості є поділ праці, хоч він пов'язаний з різними індивідуальними особливостями людини, її спадковими схильностями. Один від природи схильний до командування, а інший - до покори. Тому індивідуальні схильності знаходяться у гармонії зі станом соціальних відносин у цілому, а загальна субординація є неминучою і необхідною.

Гарантом цілісності суспільства за таких умов, на думку Конта, може бути держава у сфері політики, а у сфері моралі - релігія.

О. Конта називають «батьком соціології». Значення його праць для розвитку соціології важко переоцінити. О. Конт першим обґрунтував необхідність наукового підходу до вивчення розвитку суспільства, виявив закономірний характер цього розвитку і можливість пізнання його законів, створив особливу науку, що спирається на дані спостережень, експериментів, історичного методу тощо.